

До разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 70.895.079
Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова
29013, м. Хмельницький,
вул. Героїв Майдану, 8

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора юридичних наук, професора

Чернеги Віталія Миколайовича

на дисертацію Борсука Валерія Олексійовича на тему:

«Позбавлення батьківських прав у сімейному праві»,

подану на здобуття ступеня доктора філософії

зі спеціальності 081 «Право»

Актуальність теми дисертації Валерія Олексійовича Борсука «Позбавлення батьківських прав у сімейному праві» є незаперечною. Адже проблеми позбавлення батьківських прав у сімейному праві є однією з архіскладніших в юридичній науці та судовій практиці. Її актуальність обумовлена не лише юридичними колізіями, а й іншим глибоким соціальним контекстом (психологічними, етичними проблемами). Позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, що застосовується, коли всі інші способи впливу на батьків вичерпано.

Попри те, що проблеми позбавлення батьківських прав не ігнорувалися представниками і представницями юридичної науки та (або) правозастосовної нашої країни (Ю. В. Александрова, С. С. Бичкова, А. М. Буряченко,

В. А. Ватрас, О. М. Ватула, Н. В. Волкова, О. М. Ганкевич, К. М. Глиняна, В. С. Гопанчук, Л. Є. Гузь, М. М. Дякович, Н. А. Д'ячкова, І. О. Єфремова, І. В. Жилінкова, О. М. Калітенко, Н. М. Конончук, Л. В. Красицька, О. Ф. Лапчевська, М. В. Логвінова, В. П. Мироненко, К. В. Москаленко, В. Ю. Москалюк (Євко), Я. С. Мошинська, О. М. Оніщук, В. О. Пархоменко, О. В. Розгон, М. В. Менджул, О. В. Резвова, З. В. Ромовська, В. В. Семиполець, О. В. Ступак, Л. М. Токарчук, Є. Д. Тонієвич, В. І. Труба, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, П. А. Чеберяк, В. М. Чернега, Я. М. Шевченко, Л. В. Шевчук, В. В. Шеховцова, С. І. Шимон та ін.), частина з них залишалася тривалий час «недоглянутою».

Тема дисертації В. О. Борсука відповідає загальноуніверситетській науковій темі Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» (номер державної реєстрації 0117U000103), а також науковій темі кафедри приватного права того самого закладу вищої освіти «Актуальні питання правового регулювання здійснення та захисту особистих немайнових і майнових прав суб'єктів приватного права» (номер державної реєстрації 0124U002539). Тему дисертації В. О. Борсука затверджено вченою радою Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (протокол №6 від 28 жовтня 2022 року).

Наведені вище обставини не залишають сумнівів про актуальність обраної здобувачем теми дослідження («Позбавлення батьківських прав у сімейному праві») та науково-практичного значення згаданої роботи.

Оцінка обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації, їхньої достовірності та новизни обумовлена належним науково-теоретичним рівнем та практичною значимістю положень та висновків дисертації. Представлена дисертація В. О. Борсука є цінною для доктрини сімейного права та правозастосовної практики. Адже вона розв'язує важливе наукове завдання – формування комплексного бачення позбавлення батьківських прав у сімейному праві, а також у розробленні науково обґрунтованих висновків і рекомендацій за предметом дослідження. Зазначене

дало змогу сформулювати мету і завдання дослідження та обґрунтувати висновки, яким притаманні необхідні ознаки наукової новизни.

Ознайомившись зі змістом дисертації В. О. Борсук можна висновувати, що автору вдалося досягти поставлену мету через успішне виконання поставлених завдань, що їй підкорені.

Дисертант проявив належний рівень знань юридичної літератури, нормативно-правових актів, здатність до аналізу судової практики, а також окреслив низку дискусійних питань про позбавлення батьківських прав. Методи дослідження, які були вдало використав В. О. Борсук, включають в себе комплексне поєднання загальнонаукових та спеціально-юридичних методів наукового пізнання, зважаючи на особливості предмету та об'єкту, мети та завдань дисертаційної роботи.

Структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Логічно структуровано зміст розділів роботи, в яких відтворено: по-перше, історико-правову та універсальну характеристики позбавлення батьківських прав у сімейному праві; по-друге, алгоритм позбавлення батьківських прав у сімейному праві; по-третє, правові наслідки позбавлення батьківських прав і поновлення таких сімейних прав. Така структура роботи уможливіє комплексно досягнути позбавлення батьківських прав у сімейному праві.

Дисертація базується на джерельній базі, до якої включені і наукові та навчальні видання, і нормативно-правові акти України та зарубіжних держав (Австрії, Азербайджану, Албанії, Аргентини, Боснії і Герцеговини, Болгарії, Греції, Грузії, Естонії, Казахстану, Латвії, Литви, Молдови, Монако, Німеччини, Перу, Польщі, Румунії, Сербії, Словенії, Словаччини, Хорватії, Франції, Чехії, Чорногорії, Японії тощо), і матеріали правозастосовної практики, за предметом дослідження. Варто підтримати В. О. Борсука, який відповідно до предмета дослідження «Позбавлення батьківських прав у сімейному праві» своєчасно звертає увагу на приписи проєкту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного). Зроблені по тексту дисертації покликання свідчать, що дослідження

базується на працях наукової спільноти із зазначеної тематики, здобувачем докладно проаналізовано нормативно-правові акти. Положення, висновки та пропозиції, що виносяться здобувачем на захист, додатково висвітлюють відомі в юридичній науці положення та сприяють продовженню і поглибленню досліджень позбавлення батьківських прав у сімейному праві.

У розділі 1 «Історико-правова та універсальна характеристики позбавлення батьківських прав у сімейному праві» охарактеризовано розвиток національного законодавства щодо позбавлення батьківських прав, визначено місце позбавлення батьківських прав у системі санкцій в сімейному праві, а також окреслено поняття і ознаки позбавлення батьківських прав у сімейному праві. Щонайперше треба позитивно оцінити те, що дістали подальшого розвитку наукові комплексні уявлення про розвиток національного законодавства про позбавлення батьківських прав у минулому та нинішньому сторіччях.

Незаперечно, що дістали подальшого розвитку наукові положення щодо місця сімейно-правових санкцій, що можуть застосовуватися до матері, батька, в структурі Сімейного кодексу України. У роботі доведено, що алогічним є розміщення приписів ст. 170 Сімейного кодексу України щодо відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав після норм сімейного права, що встановлюють санкції у вигляді позбавлення батьківських прав. Адже позбавлення батьківських прав, як висновує В. О. Борсук, є найсуворішою санкцією, що може бути застосовано до матері, батька. Здобувач ступеня доктора філософії справедливо стверджує, що це означає, що законодавчим приписам про позбавлення батьківських прав мають передувати норми сімейного права, що уможливають відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав.

Імпонує те, що автор сформулював бачення «позбавлення батьківських прав у сімейному праві» як санкції, що застосовується судом у встановлених законом випадках до матері, батька (позбавлення матері, батька батьківських прав), усиновлювача, який був записаний матір'ю, батьком усиновленої ним дитини (позбавлення усиновлювача батьківських прав), які не виконують

батьківських обов'язків, унаслідок якої втрачається правовий зв'язок між батьком, матір'ю та дитиною чи між усиновлювачем, який був записаний матір'ю, батьком усиновленої ним дитини і самою дитиною.

Цікавими є наукові положення щодо розуміння позбавлення батьківських прав. Ідеться про те, що В. О. Борсук обґрунтував, що позбавлення батьківських прав у сімейному праві доцільно розглядати в двох аспектах, зокрема: а) як складник норми сімейного права, що встановлює санкцію особистого немайнового характеру за невиконання матір'ю, батьком, усиновлювачем, який був записаний матір'ю, батьком усиновленої ним дитини, своїх батьківських обов'язків (*статичний* аспект); б) як сімейно-правову санкцію особистого немайнового характеру, що застосовується судом до матері, батька, усиновлювача, який був записаний матір'ю, батьком усиновленої ним дитини, як правовий наслідок невиконання нею, ним батьківських обов'язків (*динамічний* аспект).

У розділі 2 «Алгоритм позбавлення батьківських прав у сімейному праві» визначено систему підстав позбавлення батьківських прав, а також охарактеризовано право на подання позову про позбавлення батьківських прав.

Схвально варто оцінити те, що автор уперше визначив поняття права на подання позову про позбавлення батьківських прав як суб'єктивне право, що є формою реалізації права на звернення до органу судової влади за захистом прав та інтересів дитини у справі про позбавлення батьківських прав. Крім того, в цій частині дослідження автор уперше в юридичній науці майстерно визначає поняття «заява про надання права на побачення з дитиною», зокрема, як цивільний процесуальний документ, з яким матір, батько, які позбавлені батьківських прав, звертаються до суду для уможливлення побачень зі своєю дитиною.

Теоретичну та практичну цінність мають авторські наукові положення щодо української законодавчої системи підстав позбавлення батьківських прав. Автор переконливо обґрунтував, що в законі має бути невичерпний (відкритий), а не навпаки вичерпний (закритий), перелік підстав позбавлення батьківських прав, зокрема, встановити, що матір, батько можуть бути позбавлені

батьківських прав з інших підстав, що мають істотне значення, зокрема, її, його поведінка не є правозгідною, суперечить моральним засадам суспільства. Цікавим є авторський підхід, згідно з яким доцільно розширити перелік підстав позбавлення батьківських прав, зокрема: якщо мати батько є токсикоманами, ігроманами (лудоманами), інтернет-залежними (кіберзалежними), є анорексиками (особами, що відмовляються від їжі), буліміками (особами, що безконтрольно переїдають з подальшим неприродним спустошенням шлунка), kleptomанами (особами, які мають патологічне бажання що-небудь вкрати), піроманами (особами, які мають нестримний потяг до підпалів), а також особами, що мають сексуальні розлади.

Автор також розвинув наукові положення про доцільність законодавчого розмежування підстав і порядку позбавлення батьківських прав. Так, автор прагне довести, що лише в ч. 1 ст. 164 Сімейного кодексу України, що має назву «Позбавлення батьківських прав», ідеться про систему підстав позбавлення батьківських прав, а в інших приписах цієї статті, зокрема, в ч. ч. 2, 3, 4, 5 і 6, ідеться про порядок позбавлення таких сімейних прав.

У розділі 3 «Правові наслідки позбавлення батьківських прав і поновлення таких сімейних прав»: з'ясовано поняття і систему правових наслідків позбавлення батьківських прав; окреслено питання про надання права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав; розкрито правове забезпечення влаштування дитини, батьки якої позбавлені батьківських прав; обґрунтовано парадигму безповоротності поновлення батьківських прав, а також окреслено поняття, підстави, порядок і правові наслідки позбавлення батьківських прав.

У цій частині дисертаційної роботи цінним для розвитку юридичної думки є те, що автор уперше: визначив поняття «заява про надання права на побачення з дитиною» як цивільний процесуальний документ, з яким матір, батько, які позбавлені батьківських прав, звертаються до суду для уможливлення побачень зі своєю дитиною; сформулював поняття «надання права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав» як надання в судовому порядку можливості разових і періодичних побачень з дитиною матері,

батькові, які позбавлені батьківських прав, у присутності іншої особи, що позитивно вплине на життя, здоров'я та моральне виховання дитини; обґрунтував, що до наукового сімейно-правового обігу варто запровадити термін «безповоротність поновлення батьківських прав» (як неможливість відновлення втрачених батьківських прав матері, батька, усиновлювача у випадках, установлених законом); визначив поняття права на подання позову про поновлення батьківських прав як суб'єктивного права, що є формою реалізації права на звернення до органу судової влади за захистом прав та інтересів дитини у справі про поновлення батьківських прав; сформулював авторську візію відмови в позові про поновлення батьківських прав як рішення суду, відповідно до якого відхиляються вимоги позивача, яким здебільшого є або один із батьків або орган опіки та піклування, щодо позбавлення іншого з батьків його батьківських прав щодо дитини; сформулював авторське бачення рішення суду про поновлення батьківських прав як базованого на засадах верховенства права, законності й обґрунтованості акта судової влади, що ухвалений іменем України та яким вирішується розгляд справи про поновлення батьківських прав.

Складно не підтримати прагнення автора удосконалити: визначення поняття «поновлення усиновлювача батьківських прав» як повернення в судовому порядку та на підставах, установлених законом, усиновлювачу втрачених батьківських прав на підставі рішення суду про позбавлення батьківських прав; дефініцію «влаштування дитини, батьки якої позбавлені батьківських прав» як передання дитини, мати, батько якої позбавлені батьківських прав, на виховання в сім'ю або дитячий заклад для забезпечення її виховання, освіти, розвитку і захисту її прав та інтересів.

Імпонує те, що дістали подальшого розвитку наукові положення щодо здійснення примусового виконання рішень про встановлення побачення з дитиною або усунення перешкод у побаченні з нею. Доведено, що для максимального врахування прав та інтересів дитини на законодавчому рівні доцільно встановити альтернативу: або державний виконавець, або приватний виконавець має здійснювати примусове виконання рішень про

встановлення побачення з нею або усунення перешкод у побаченні з дитиною. Такий авторський підхід має значне практичне значення.

Виваженими видаються наукові положення автора про темпоральні аспекти подання позову про поновлення батьківських прав. У роботі доведено, що доцільно ч. 4 ст. 169 Сімейного кодексу України доповнити абзацом другим про те, що позов про поновлення батьківських прав може бути поданий не раніше як через 6 місяців з дня набрання законної сили рішення суду про позбавлення батьківських прав.

Важливими як у теоретичному, так і практичному плані є й інші висновки та пропозиції за дисертацією В. О. Борсука.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформованих у дисертації, є високим, пропозиції розроблено на належному науково-теоретичному рівні з урахуванням виявлених проблем правозастосування і спрямовано на забезпечення правової визначеності норм сімейного права та єдності правозастосовної практики.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дисертації В. О. Борсука полягає в тому, що викладені в ній теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані: по-перше, в правотворчій діяльності, зокрема: під час розроблення нормативно-правових актів з питань, що пов'язані з позбавленням та поновленням таких сімейних прав (Акт впровадження Комітету Верховної Ради України з питань правової політики від 11.02.2026) (Додаток Б дисертації); по-друге, в правозастосовній практиці, зокрема: в діяльності судів різних інстанцій, а також у діяльності органу опіки та піклування, участь якого є обов'язковою в справах про позбавлення і поновлення батьківських прав; по-третє, в науковому середовищі, зокрема: для провадження нових досліджень позбавлення батьківських прав, релевантної до неї тематики (проблематики), а також під час підготовки науково-практичних видань за предметом дослідження; по-четверте, в освітній діяльності, зокрема: для підготовки лекцій та навчально-методичних указівок і рекомендацій з навчальних дисциплін «Сімейне право», «Проблеми сімейного права», «Джерела сімейного права», що реалізуються в Хмельницькому університеті управління та

права імені Леоніда Юзькова (Акт впровадження результатів дослідження в освітній процес від 05.02.2026 (Додаток В дисертації)).

Повнота викладу положень дисертації забезпечена в наукових публікаціях. Докладне ознайомлення з текстом дисертації В. О. Борсука, опублікованими працями за темою цієї дисертації, дає змогу висновувати, що основні результати викладено в чотирьох публікаціях у фахових наукових виданнях України та в зарубіжному виданні, а також у п'яти тезах доповідей на науково-практичних заходах (чотирьох конференціях, одному круглому столі).

Аналіз тексту дисертації свідчить про **відсутність порушення автором академічної доброчесності**. Дисертаційна робота В. О. Борсука свідчить про ґрунтовне опрацювання ним чинного національного законодавства, законодавства зарубіжних країн, матеріалів судової практики. Джерельний підмуток дисертації варто визнати достатнім для виконання поставлених завдань. У дисертаційній роботі наявні посилання на відповідні джерела інформації в разі творчого використання ідей, розробок, тверджень інших авторів, дотримано вимог законодавства про захист авторських прав, надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності. У роботі не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації. Дисертантом дотримано вимоги ст. 42 Закону України «Про освіту» від 05 45321 вересня 2017 року про академічну доброчесність.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Незважаючи на значну кількість науково обґрунтованих висновків і пропозицій, частина положень є дискусійними та (або) є такими, що потребують додаткового пояснення.

1. У контексті пропозиції автора змінити назву ст. 164 Сімейного кодексу України «Підстави позбавлення батьківських прав» (пункт 16 наукової новизни дисертації) під час публічного захисту хотілося б почути авторські визначення понять «підстави позбавлення батьківських прав», «порядок позбавлення батьківських прав», що збагатили б юридичну думку нашої держави.

2. У п. 13 наукової новизни здобувач ступеня доктора філософії пропонує розмістити спочатку приписи Сімейного кодексу України про відібрання дитини

від батьків без позбавлення батьківських прав, а далі – приписи Сімейного кодексу України про позбавлення батьківських прав. Під час публічного захисту дисертації хотілося б знати авторську візію про послідовність розміщення приписів про відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав, позбавлення батьківських прав у проєкті Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного), оприлюдненого 22 січня 2026 року.

3. Складно не солідаризуватися з позицією автора, який пропонує розширити українську законодавчу систему підстав позбавлення батьківських прав (п. 15 наукової новизни дисертації). Однак підстави позбавлення батьківських прав як об'єкти сучасної наукової класифікації не були презентовані, що може бути поштовхом (імпульсом) для провадження нового авторського мікродослідження.

4. Позитивно, що автору вдалося розглянути позбавлення і поновлення батьківських прав через призму правозастосовної практики України. При цьому найбільший фокус зроблено на практиці Верховного Суду в справах про позбавлення і поновлення батьківських прав. Тому в майбутньому автору доцільно звернути пильну увагу на здобутках, проблемах і перспективах практики нижчих судових інстанцій у справах про позбавлення і поновлення батьківських прав в Україні.

Варто зазначити, що висловлені зауваження істотно не впливають на універсальну позитивну оцінку дослідження В. О. Борсука «Позбавлення батьківських прав у сімейному праві». Адже робота є цінною, самостійною, завершеною творчою працею. За своїм змістом, науковими результатами, актуальністю та новизною є самостійним внеском у науку сімейного права. Оформлення дисертації відповідає встановленим вимогам. У достатній кількості розміщено основні висновки в публікаціях у наукових виданнях, що визначені для оприлюднення положень дисертацій.

З огляду на актуальність, обґрунтованість, цінність та новизну отриманих результатів, дисертація В. О. Борсука «Позбавлення батьківських прав у сімейному праві» як за змістом, так і за оформленням відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня

доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 року № 283, від 19 травня 2023 року № 502, від 3 травня 2024 року №507, 8 квітня 2025 року №426, пунктам 6, 7, 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року №44, а її автор – Борсук Валерій Олексійович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право».

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
виконувач обов'язків завідувача кафедри
міжнародного та приватного права
Київського університету права
Національної академії наук України**

Віталій ЧЕРНЕГА